

Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Mecâz

Dr. Abdulkerim Sevgi

Zemahşeri'nin el-Keşşâf'ında Mecâz

Dr. Abdulkerim Sevgi

Vizetek Yayıncılık | Vizetek Publishing

Kitap Adı: Zemahşeri'nin el-Keşşâf'ında Mecâz

Book Title: Metaphor in al-Zamakhshari's al-Kashshaf

Yazar | Author: Abdulkerim Sevgi | orcid.org: 0009-0008-7950-1049

Editör | Editor: Mustafa Yıldız | orcid: 0000-0002-3900-8064

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Book

Yayın Tarihi | Publication Date: Aralık 2025 | December 2025

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 251

E-ISBN: 978-625-382-119-7

Atıf Bilgisi | Cite as: Sevgi, Abdulkerim. Zemahşeri'nin el-Keşşâf'ında Mecâz,
Ankara: Vizetek Yayıncılık, 2025.

1. Tefsir | Tafsir
2. Kur'an | Qur'an
3. Zemahşeri | Zemahshari

Kapak ve Mizanpaj | Cover Design and Layout

Samet Torun - Ahmet Tunçdemir

Sertifika Numarası | Certificate Number: 41575

Yayıncı | Publisher: Vizetek Yayıncılık

Seyranbağları Mah. İncesu Cad. 10/2 Çankaya/ANKARA

Telefon: 0544 482 00 17 / 0312 482 00 11

e-posta: vizetkeyayincilik@gmail.com

web: www.vizetek.com.tr

Copyright © Bu Eserin bütün hakları Vizetek Yayıncılık'a aittir.

Yayınevinin izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Copyright © All rights of this work belong to Vizetek Publishing. Without the permission of the publishing company, the whole or part of the book cannot be printed, published, reproduced or distributed electronically, mechanically or through photocopying.

Zemahşeri'nin el-Keşşâf'ında Mecâz

Dr. Abdulkerim Sevgi

Ankara 2025

Yazar Hakkında / About the Author

Abdulkerim Sevgi

1981 Şırnak doğumlu. İlkokul, ortaokul ve lise eğitimini Şırnak'ta, yükseköğrenimini Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamladı. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir dalında yüksek lisans (2017) ve doktora yaptı (2024). Halihazırda Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde görev yapmaktadır.

Born in Şırnak in 1981, he/she completed his/her primary, secondary, and high school education in Şırnak, and his/her higher education at the Ankara University Faculty of Theology. He/She received his/her master's degree (2017) and PhD (2024) in Tafsir, under the Department of Basic Islamic Sciences at the Dicle University Institute of Social Sciences. Currently, he/she works at the Presidency of Religious Affairs.

Ön Söz

Bu çalışma Kur'ân'da mecâz konusunu ve onun Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* isimli tefsirindeki uygulamalarını esas almıştır. Çalışmanın amacı, mecâzın İslam tarihindeki gelişim seyrini ana hatlarıyla ele almanın yanı sıra, esas itibariyle mu'tezilî müfessir Zemahşerî'nin mecâza ilişkin yaklaşımını ortaya koymaktır. Yöntem olarak önce mecâzın tarihsel gelişimi ele alınmış, sonra olgunlaşma dönemi göz önünde bulundurularak mecâz taksimi yapılmıştır. Yapılan taksim klasik ve çağdaş belâgat eserlerinden yararlanılarak yazılmıştır. Daha sonra mecâzın kavramsal çerçevesi Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ına göre ele alınmış ve bu çerçeveye uygun üst ve alt başlıklar belirlenmiştir. Belirlenen başlıklar altında önce Zemahşerî'nin yorumuna yer verilmiş, akabinde ise diğer müfessirlerin konuyla ilgili görüşleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Özellikle de Ehl-i Sünnet geleneğinin önemli müfessirlerinden olan Râzî, Beydâvî ve Neseî gibi âlimlerin eserlerine müracaat edilmiştir. Böylece her iki yaklaşım arasında bir karşılaştırma imkânı oluşmuş ve ayetlerin mecâza hamledilmesinde Zemahşerî ile diğer Ehl-i Sünnet müfessirlerinin yaklaşımları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın neticesinde Zemahşerî'nin mecâza hamlettiği ayet sayısının önemli bir yekûn oluşturduğu tespit edilmiştir. Sözün gerçek anlamı dışında kullanılması olarak kabul edilen mecâz konusu, Zemahşerî'ye göre istiâre ve temsîl olmak üzere iki ana başlıkta ele alınmıştır. Tahyîl, tasvîr ve darb-ı mesel türü anlatımlar da temsîl ana başlığı altında işlenmiştir. Belâgatte aklî mecâz olarak adlandırılan mecâz türü ise *el-Keşşâf*'ta mecâz-ı isnâdî olarak isimlendirilmiştir. Zemahşerî ayetleri yorumlarken, ayetlerin hakîkî anlamı, mezhebi görüşleriyle çatıştığı zaman mecâzı bir te'vil aracı olarak kullanmıştır. Ancak o, her ne kadar mecâza yordduğu bir ifadeyi kendi görüşü doğrultusunda öncelemiş olsa da bunu her zaman için tek ve mutlak doğruymuş gibi savunmamıştır. Zira zaman zaman diğer yorumları da dile getirmiş ve söz konusu ifadelerin farklı şekillerde de anlaşılabilceğini göstermiştir.

Ehl-i Sünnet geleneğine mensup müfessirlerin çoğunluğunun da Zemahşerî gibi Kur'ân'da mecâzın varlığını kabul ederek bunu yorumlarına yansıtıkları görülmüştür. Bu açıdan her iki yaklaşım arasında bir farkın olmadığı tespit edilmiştir. Ancak Zemahşerî haberi sıfatlarla ilgili ayetleri Mu'tezilenin görüşleri doğrultusunda

tenzihçi bir anlayışla yorumlarken, diğer müfessirler aynı ayetleri mensubu oldukları Ehl-i Sünnetin görüşüne uygun olarak yorumlamışlardır. Zemahşeri'nin en belirgin özelliği, göklerin, yerin, dağların, cennet ve cehennem gibi varlıkların konuşmalarını; Hz. Âdem'e ruhun üflenmesini, elest bezmini temsîlî ve tahyîlî ifadeler olarak görmesidir.

Bilindiği üzere bu ve benzeri konular ilk defa bizler tarafından ele alınmış değildir. Bunlar İslam âlimleri tarafından yüzyıllardan beri birer problem olarak tartışılmıştır. İlahî kelamın anlaşılması gayesi göz önünde bulundurulduğunda, bu çalışmanın söz konusu tartışmalara mütevazî bir katkı sunması yegane arzumuzdur.

Doktora tezinden hareketle yeniden ele alınarak kitaplaştırılan bu çalışmada sundukları katkılar için danışman hocam Prof. Dr. Ali Akay'a Prof. Dr. Abdülcelil Bilgin'e, Prof. Dr. Necmi Derin'e, Doç. Dr. Abdullah Temizkan'a ve Doç. Dr. Kutbettin Ekinci'ye ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Abdulkerim SEVGİ
Diyarbakır - 2025

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖN SÖZ	I
İÇİNDEKİLER.....	II
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE HEDEFİ.....	6
2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE TEMEL KAYNAKLARI	6
BİRİNCİ BÖLÜM	11
HAKİKAT VE MECÂZ'IN ANLAM ÇERÇEVESİ İLE MECÂZ'IN TARİHSEL GELİŞİMİ	11
1. HAKİKAT	11
1.1. Hakîkatin Sözlük Anlamı.....	11
1.2. Hakîkatin İstilah Anlamı.....	12
1.3. Hakîkatin Çeşitleri.....	14
1.3.1. Lugavî Hakîkat.....	14
1.3.2. Örfî Hakîkat	15
1.3.3. Şer'î Hakîkat	15
2. MECÂZ	16
2.1. Mecâzın İslam Dünyasındaki Tarihsel Gelişimi	16
2.2. Mecâzın Sözlük Anlamı.....	36
2.3. Mecâzın İstilah Anlamı.....	37
2.4. Mecâzın Tespiti	39
2.4.1. Alaka	39
2.4.2. Karine-i Mânia	40

2.5.	Mecâzın Çeşitleri.....	40
2.5.1.	Aklî Mecâz ve İsnadları	41
2.5.1.1.	Sebebiyye İsnadı	43
2.5.1.2.	Zamaniyye İsnadı	43
2.5.1.3.	Mekâniyye İsnadı	44
2.5.1.4.	Fâiliyye İsnadı.....	44
2.5.1.5.	Mef'ûliyye İsnadı	45
2.5.1.6.	Masdariyye İsnadı	45
2.5.2.	Lugavî Mecâz	45
2.5.2.1.	İstiâre ve Çeşitleri.....	46
2.5.2.1.1.	İstiâre-i Tasrîhiyye.....	48
2.5.2.1.2.	İstiâre-i Mekniyye.....	49
2.5.2.1.3.	İstiâre-i Asliyye	50
2.5.2.1.4.	İstiâre-i Tebeiyye.....	50
2.5.2.1.5.	İstiâre-i Temsîliyye.....	51
2.5.2.2.	Mecâz-ı Mürsel ve Alakaları	53
2.5.2.2.1.	Sebebiyyet Alakası	54
2.5.2.2.2.	Müsebbebiyyet alakası.....	54
2.5.2.2.3.	Külliyet Alakası.....	54
2.5.2.2.4.	Cüziyyet Alakası	55
2.5.2.2.5.	Geçmişî Dikkate Alma Alakası.....	55
2.5.2.2.6.	Geleceği Dikkate Alma Alakası	56
2.5.2.2.7.	Hâliyye Alakası	56
2.5.2.2.8.	Mahallîyye Alakası.....	56
3.	MECÂZIN KUR'ÂN'DAKİ VARLIĞINA DAİR TARTIŞMALAR	57

3.1. Kur'ân Tefsirinde Mecâzın Önemi.....	69
İKİNCİ BÖLÜM	71
EL-KEŞŞÂF TEFSİRİ'NİN MECÂZ YÖNÜNDEN İNCELENMESİ	71
2.1. <i>el-KEŞŞÂF</i> 'TA MECÂZIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	71
2.1.1. Muhkem ve Müteşabihle İlgili Yorumu	72
2.1.2. Zemahşeri'nin Mecâzı Savunması	76
2.1.3. Hakikat ve Mecâz Tanımı	77
2.1.4. Mecâz Tasnifi	77
2.1.5. Mecâz-ı Mürsel	78
2.1.6. İstiâre	80
2.1.7. Terşîh	82
2.1.8. Mesel ve Temsîl	83
2.1.9. Temsîl ve Tahyîl.....	88
2.1.10. Tasvîr ve Faraza	89
2.1.11. Mecâz-ı İsnâdî	93
2.1.12. Mecâz ve Kinâye Ayrımı	94
2.1.13. Hakikat ve Mecâzın Bir Arada Kullanılması	95
2.2. İSTİÂRE	97
2.2.1. Kalplerin ve Kulakların Mühürlenmesi ve Gözlerin Üzerine Perde Çekilmesi	98
2.2.2. Kalplerdeki Hastalık	108
2.2.3. Dalâletin Satın Alınması ve Ticaretin Kazanç Getirmemesi	113
2.2.4. Kâfirlere Mühlet Verilmesi	117
2.2.5. Allah'ın Hz. İbrahim'i Dost Edinmesi.....	119
2.2.6. Gaybın Anahtarları	120

2.2.7.	Karanın ve Denizin Karanlıkları	121
2.2.8.	A'râfta Olanlar	123
2.2.9.	Allah'ın "Tuzak" Kurması	125
2.2.10.	Zulumât ve Nûr	126
2.2.11.	Allah'ın Varis Olması	127
2.2.12.	Gölgelerin Allah'a Secde Etmesi	128
2.2.13.	Allah'ın Açlık ve Korku Elbisesini Tattırması	130
2.2.14.	Yıkılmak İsteyen Bir Duvar	132
2.2.15.	Kalplerin Kör Olması	134
2.2.16.	Uğursuzluk Kuşu.....	137
2.2.17.	Allah ve Meleklerinin "Salât" Etmesi	138
2.2.18.	Allah'ın Emrinden Olan "Rûh"	139
2.2.19.	Yeryüzünün Boyun Eğmesi	141
2.2.20.	Allah'a Borç Vermek	142
2.2.21.	İnsanın Yerden Bir Bitki Gibi Bitmesi	144
2.2.22.	"Ağır Bir Gün" İfadesi	146
2.3.	TEMSÎL VE TAHYÎL.....	148
2.3.1.	Münafıkların Durumu	148
2.3.2.	Sivrisinek Örneği.....	152
2.3.3.	Kalplerin Kaskatı Kesilmesi ve Taşların Allah'ın Haşyetinden Yuvarlanması.....	157
2.3.4.	Allah'ın "Ol" Emri	159
2.3.5.	Kadınların "Tarla" Olması	160
2.3.6.	Hız. Meryem'in Güzel Bir Bitki Gibi Yetiştirilmesi	162
2.3.7.	Allah'ın İpine Tutunmak ve Bir Ateş Çukurunun Kenarında Olmak	164

2.3.8.	Allah'ın Sadaka Alması	167
2.3.9.	Binasını Bir Uçurumun Kenarına Kuran Kişinin Durumu	169
2.3.10.	Emanetin Göklere, Yere ve Dağlara Sunulması ve Onların Bunu Üstlenmemesi.....	171
2.3.11.	Allah'ın Semâ'ya ve Arz'a "Gelin" Emri ve Onların "İsteyerek Geldik" Demeleri	176
2.3.12.	Gök ve Yerin Ağlaması	179
2.3.13.	Allah'ın İnsana Şah Damarından Daha Yakın Olması	181
2.3.14.	"Allah'ın Eli" ifadesi.....	183
2.3.15.	Allah'ın Gelmesi.....	184
2.3.16.	Arz'ın Haberlerini Anlatması ve Bunun Ona Vahyedilmesi.....	186
2.4.	MECÂZ-I İSNÂDÎ (AKLÎ MECÂZ).....	190
2.4.1.	Acıklı Bir Günün Azabı	190
2.4.2.	Yılların Erzakı Yemesi	191
2.4.3.	"Derin Bir Sapıklık"	192
2.4.4.	Şımarıklara Fıskın Emredilmesi	193
2.4.5.	Göklerin, Yerin ve İçindekilerin Tesbihi	198
2.4.6.	Sapkın Olan Yol	201
2.4.7.	Allah'ın İşitmesi/ Kulak Vermesi.....	202
2.4.8.	Allah'ın Amelleri Süslü Göstermesi.....	203
2.4.9.	Allah'ın Göklerde ve Yerde Bulunanlar ile Birlikte Anılması	205
2.4.10.	Allah'a ve Resulüne "Eziyet" Etmek	209
2.4.11.	Gecenin ve Gündüzün Tuzağı.....	210
2.4.12.	Nasûh Tevbe	212
2.4.13.	"Asık Suratlı Gün" İfadesi.....	213
2.4.14.	Yalancı ve Günahkâr Perçem	214

EL-KEŞŞÂF TEFSİRİNDE MECÂZÎ OLARAK YORUMLANAN AYETLERİN LİSTESİ	215
SONUÇ	241
KAYNAKÇA	244